Stylistics Studies of the Holy Quran

Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

The Role of Prepositions in the Semantic Transformation of Qur'anic Verses

Mostafa Javanroudi [1], Farshad Moradi [2]

1. Associate Professor, Department of Arabic Language and Literature, Payame Noor University, Iran.
Email: mjavanrudy@pnu.ac.ir
2. M.A. in Arabic Language and Literature, Payame Noor University, Javanrud Centre, Iran.
Email: farshadmoradiarshad@gmail.com

Research Article

Extended Abstract

Introduction: The Holy Qur'an, as the most fundamental source of knowledge and guidance, has consistently attracted the attention of scholars and exegetes. The profound layers of meaning and semantic subtleties of this divine Book have given rise to numerous scholarly disciplines through-out history, including Maʿānī al-Qurʾān (The Meanings of the Qur'an), Iʿjāz al-Qurʾān (The Inim-itability of the Qur'an), and Majāz al-Qurʾān (The Metaphorical Expressions of the Qur'an). Among the structural components of Qur'anic language, prepositions (ḥurūf al-jarr) occupy a dis-tinctive position because of their frequent occurrence and essential role in establishing relationships between sentence elements. In traditional grammatical theory, these particles are generally regarded as relational elements whose meanings are realized through their connections with nouns, verbs, and other components of a sentence, rather than as independent lexical units. This perspective has sometimes contributed to insufficient attention being paid to their semantic and rhetorical subtleties in the Qur'anic text. By contrast, prominent literary exegetes, such as al-Zamakhsharī, have em-phasized the pivotal role of these particles in shaping the meaning and rhetoric of Qur'anic verses, regarding indifference to their significance as an indication of insufficient literary sensitivity. Adopting an analytical approach, this study seeks to clarify the role of prepositions in the semantic transformation of Qur'anic verses and demonstrate how they contribute significantly to deepening and modifying meaning beyond their function as grammatical connectors.

Research Objective: The principal objective of this study is to explain and analyse the role of prepositions in the process of semantic transformation in Qur'anic verses. It examines the extent to which these particles influence the meanings of Qur'anic expressions and seeks to substantiate its central hypothesis: prepositions perform functions that extend far beyond simple grammatical con-nection and can significantly modify and deepen the semantic structure of a sentence. The study also seeks to address a fundamental question: Does overlooking these particles in translation and exegesis result in semantic inadequacy in the interpretation of Qur'anic verses?

Research Method: This study adopts a descriptive-analytical approach and employs library re-search to examine authoritative literary, exegetical, and grammatical sources. Particular attention is devoted to the works of prominent rhetoricians and exegetes, especially Abū al-Qāsim Maḥmūd ibn ʿUmar al-Zamakhsharī (d. 538 AH), who paid considerable attention to the literary and seman-tic subtleties of the Qur'an. Selected Qur'anic

Received: 10 January 2024 | **Received in revised from:** 13 February 2024 | **Accepted:** 20 February 2024 | **Published online:** 23 October 2026

How to cite: javanrudi, M. & moradi, F. (2026). The Role of Prepositions in the Semantic Transformation of Qur'anic Verses. *Stylistics Studies of the Holy Quran*, 10(2), 34–55.

https://doi.org/10.22034/sshq.2024.208496

© 2026 | authors retain the copyright and full publishing rights.

style.quran.ac.ir

Article type: Research Article

Published by: Department of Qur'anic Exegesis and Sciences

verses in which prepositions play a pivotal role in semantic transformation are examined in detail. The analytical procedures include comparing the meanings of verses when the relevant prepositions are taken into consideration with the interpreta-tions that may result from overlooking them, as well as investigating instances in which particular prepositions are used in some verses but omitted in others. The study also examines whether ne-glecting the role of these particles results in conceptual inadequacy in understanding Qur'anic verses.

Findings: The findings challenge the view that prepositions function merely as connecting ele-ments. They demonstrate that, although these particles do not generally possess independent se-mantic content in the same way as nouns and verbs, they play a vital role in shaping the semantic structure of Qur'anic sentences. In many instances, the precise meaning of a noun, verb, or even an entire sentence depends on the presence and function of a particular preposition. Through their subtle use, these particles can modify the mode of expression, expand and deepen meaning, and establish specific temporal and spatial relationships. A comparative examination of Qur'anic exege-ses and translations further indicates that overlooking the semantic contribution of prepositions can result in incomplete or ambiguous interpretations and, in certain cases, a departure from the intend-ed meaning of a verse.

The most significant functions identified for prepositions in the semantic transformation of Qur'anic verses are as follows:

• **Expansion and Deepening of Meaning:** Prepositions enrich and deepen meaning by in-troducing additional semantic nuances and specifying relationships among sentence ele-ments.

• **Expression of the State of the Subject or Object:** Certain prepositions help specify the state, quality, or manner in which an action occurs in relation to its subject or object.

• **Modification of the Style of Expression:** The use or omission of a particular preposition can alter the structure and meaning of a sentence and contribute to its rhetorical effect.

• **Establishment of Temporal and Spatial Relationships:** Prepositions frequently indicate the temporal or spatial dimensions of an event, thereby contributing to a more precise un-derstanding of its context.

• **Clarification of the Literal and Figurative Meanings of Verbs:** Certain prepositions help determine whether a verb is used in its literal or figurative sense, thereby facilitating a more precise understanding of its contextual meaning.

• Emphasis in Expression: In certain instances, prepositions contribute to the emphasis of a particular meaning or concept and draw the audience's attention to it.

Conclusion: This study concludes that prepositions are not merely grammatical and connective elements but constitute an integral and active component of the semantic system of the Holy Qur'an. Overlooking their rhetorical and semantic functions, particularly in translation and exege-sis, not only results in the loss of deeper layers of Qur'anic meaning but may also lead to a distor-tion of a verse's intended message and its misinterpretation. Although this study has elucidated sev-eral significant functions of prepositions through selected Qur'anic examples, considerable scope remains for further investigation. A comprehensive examination of the entire Qur'an to identify the various functions of these particles and formulate general principles governing their use, together with further research into the reasons for their inclusion or omission in particular contexts, could provide a foundation for future studies and complement the findings of the present research. A deeper understanding of the semantic and rhetorical subtleties of prepositions opens new avenues for appreciating the unparalleled eloquence and linguistic inimitability of the Holy Qur'an.

Keywords: Prepositions (Ḥurūf al-Jarr); Semantic Transformation; Qur'anic Verses; Qur'anic Rhetoric; Exegesis; Semantic Functions; al-Zamakhsharī; Sentence Structure; Semantics

مطالعات سبک‌شناختی قرآن کریم
Print ISSN 2645-5714
Online ISSN 2676-6035

نقش حروف جرّ در تحوّل مفهومی آیات قرآن کریم

مصطفی جوانرودی [۱] ، **فرشاد مرادی** [۲]

۱. دانشیار گروه زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور، تهران ایران. ایمیل: mjavanrudy@pnu.ac.ir
۲. دانش آموخته کارشناس ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه پیام نور مرکز جوانرود ایران ایمیل: farshadmoradiarshad@gmail.com

پژوهشی

چکیده

اسم و فعل در متون دستوری کلاسیک و معاصرِ عربی، مستقل در افادهٔ معنی و دو رکن اصلیِ کلام هستند؛ بنابرایـن، معانـیِ حروفِ جرّ را وابسـته دانسـته و در بهتریـن حالت، حروف جرّ را رابطِ اسـم و فعل معرفی کرده‌انـد، امّـا نظـر بـه پژوهش‌های بلاغیّون و مفسّـران ادبـی قرآن کریم، ایـن حروف، جایـگاه بلندی در مقولهٔ تحوّل مفهومی عبارات پیدا کردند. در قرآن کریم، به عنوان برجسته‌ترین کتاب در عرصهٔ بلاغت و آخریـن کتاب آسـمانی، بسـامد گسـترده‌ای از حروف جرّ وجـود دارد؛ بنابرایـن، درک نقش حروف جر در تحـوّل مفهومـی عبـارات، کمک قابلِ‌توجّهی به فهـم عمیق آیات قرآن می‌کند. شـناخت میزان اثرگذاری حروف جرّ در تحوّل مفهومی آیات قرآن کریم، هدف پژوهش حاضر اسـت. این جسـتار، با روش تحلیلی-توصیفی و با بهره‌گیری از ادیبانِ کلاسـیک در عرصهٔ تفسـیر ادبی، بر آن اسـت تا این نقشِ مهم را تحلیل و بررسـی کرده و با بیان نمونه‌هایی از آیات قرآن کریم، این تحوّل مفهومی را با و بدونِ درنظرگرفتن این نقش، بسـنجد. یافته‌ها حاکی از آن اسـت که اگرچه این حروف در تحقّق معنا نیازمندِ جمله هسـتند، امّا درواقع، ساختار و مفهوم جمله‌ها نیز در افادهٔ مفهوم خود، به این حروف نیاز دارند و شناخت این حروف، نقش گسترده‌ای در تحوّل مفهومی عبارات دارد.

کلید واژگان: تحوّل مفهومی، تفسیر ادبی، حروف جر، قرآن کریم.

تاریخ دریافت: ۲۰ دی ۱۴۰۲ | **تاریخ اصلاح:** ۲۴ بهمن ۱۴۰۲ | **تاریخ پذیرش:** ۰۱ اسفند ۱۴۰۲ | **تاریخ انتشار آنلاین:** ۰۱ آبان ۱۴۰۵

استناد به این مقاله: جوانرودی، مصطفی و مرادی، فرشاد. (۱۴۰۵). نقش حروف جر در تحوّل مفهومی آیات قرآن کریم. *مطالعات سبک شناختی قرآن کریم*، ۱۰(۲)، ۳۴-۵۵.

https://doi.org/10.22034/sshq.2024.208496

۱۴۰۵© نویسندگان دارنده حق مولف مقاله خود بدون محدودیت هستند
نوع مقاله: پژوهشی **ناشر:** دانشگاه علوم و معارف قرآن کریم
style.quran.ac.ir

۱. مقدمه

وقتی سخن از قرآن می‌آید، آیاتی آشکار، آسان و بدون تصنّع و تکلّف که به زبان عربی نازل شده به ذهن خطور می‌کند، امّا این آیات در طول تاریخِ خود، بسیاری از نظریات علمیِ پیشینه‌دار را به چالش کشیده و مغزهای متفکّر، مجامع مختلف و محافل علمی، فلسفی و ادبی فراوانی را به خود درگیر کرده است. قرآن کریم، کتابی است که هرروز و در هرعصر، زیبایی‌های جدیدی از آن جلوه‌نمایی می‌کند و مفاهیم عمیقی از آن کشف می‌شود. در گذشته نیز این اسرار پیوسته ذهنِ اندیشمندان و تذوّق ادیبان را برانگیخته بود و در قرون مختلف، کتاب‌هایی در قالب‌های «معانی‌القرآن»، «إعجازالقرآن»، «غریب‌القرآن»، «مجازالقرآن» و دیگر عناوین (ابن‌ندیم، ۱۴۱۷: ۵۳-۵۴)، به رشتهٔ تحریر درآمد و این خود، حاکی از این دغدغه بوده و چنین کاوش‌هایی، تاکنون و اکنون نیز ادامه داشته و خواهد داشت.

نظر به اهمّیّت قرآن کریم برای جامعهٔ بشری به صورت عام و مصدریّت آن برای مسلمانان، فهم درست این منبع الهی امری بسیار ضروری است و ازآنجاکه حروف جرّ نیز بسامد گسترده‌ای در ساختار زبانی این کتاب دارند، بنابراین شناخت نقش این حروف در تحوّل مفهومی آیات، اهمّیّت بسیار دارد.

حروف جرّ یکی از اجزای ظاهری و ساختاری آیات این کتاب است و در متون دستوری، نحویان حروف جرّ را جزئی غیر اصلی، وابسته به ارکان اصلی جمله، غیرمستقل در افادهٔ معنی و رابطی بین اسم و فعل معرفی نمودند (قاری، ۱۳۹۰: ۶۸-۷۲) و بنا بر این نگرش، گاهی چنین تصور می‌شود که وجود آن‌ها زیاد محل تحقیق و چندان دارای اهمّیّت نیست. امّا نظر به پژوهش‌های بلاغیّون و مفسّران ادبی قرآن کریم، هم‌چون زمخشری، این حروف نقشی بسزا و جایگاه بلندی در مقولهٔ تحوّل مفهومی عبارات دارند. زمخشری، از مفسّران و بلاغیّون ارزشمند قرن چهارم، بی‌توجّهی به حروف جارّه و ظرافت‌های ادبی آن در آیات قرآن کریم را ناشی از کج‌سلیقگی و بی‌ذوقی برمی‌شمارد. (زمخشری، ۱۴۰۷: ۵۰۲/۳)

پژوهش حاضر به روش کتابخانه‌ای، ضمن استفاده از کاوش‌های اهل ادب و بلاغت و با بررسی و تحلیل نمونه‌هایی از آیات قرآن کریم، نقش حروف جرّ در تحوّل مفهومی آیات را با در نظر گرفتن نقش حروف جرّ و بدونِ در نظر گرفتن آن، می‌سنجد. هدف اصلی این پژوهش، بررسی نقش حروف جرّ در تحول مفهومی آیات قرآن کریم و شناخت میزان اثرگذاری آن‌هاست و بر آن است تا با بررسی علت ذکر و یا حذف حروف جرّ در برخی آیات و مطابقهٔ آیاتی که حروف جرّ در آنها گاهی ذکر و گاهی حذف شده‌اند، این فرضیه را اثبات نماید که حروف جرّ در تحول مفهومی آیات تأثیرگذار است. این جستار با

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

بهره‌مندی از روش توصیفی-تحلیلی، به‌دنبالِ پاسخ به این پرسش است که نقش حروف جرّ در تحول مفهومی آیات و عبارات چگونه است؟ و آیا بی‌توجهی به این امر، باعث نارسایی مفهومی در آیات می‌شود؟ یافته‌ها حاکی از آن است که اگرچه این حروف در تحقّق معنا نیازمندِ جمله هستند، امّا درواقع، ساختار و مفهوم جمله‌ها نیز در افادهٔ مفهوم خود، به این حروف نیاز دارند و شناخت این حروف، نقش گسترده‌ای در تحوّل مفهومی عبارات دارد. همچنین با تأمل در آیات و بررسی تطبیقی تفاسیر و ترجمه‌های آنها، نتایج بدین‌گونه است که بی‌توجهی به نقش تأثیرگذار حروف جرّ در تحول مفهومی آیات، موجب نارسایی معنایی در ترجمه و تفسیر آن می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

حروف جرّ، معانی آن، کاربردشان در قرآن و...، از موضوعاتی است که تحقیقات ارزنده‌ای پیرامون آن صورت گرفته است؛ برخی از این تحقیقات، عبارتند از:

۱) اصغری در رسالهٔ دکترای خود تحت عنوان «حروف جرّ در قرآن کریم با رویکرد نحوی-بلاغی» با راهنمایی دکتر محمّد فاضلی که در سال ۱۳۸۸ در دانشگاه تربیت مدرّس تهران از آن دفاع شد، به بیان مباحث نحوی و بلاغی مرتبط با حروف جرّ در قرآن پرداختند. این تحقیق براساسِ استقراء تام و دقیق و به صورت گسترده و طبقه‌بندی‌شده در کلّ قرآن کریم صورت گرفته و در آن، رابطهٔ حروف جر با متعلّقات‌شان از افعال و مشتقّات آنها مشخص شده و آمارگیری از تعداد به‌کارگیری هرمعنا برای حروف جرّ به صورت تفکیکی در کلِّ قرآن انجام پذیرفته و رسم نمودارها و جدول‌های درخورِ هربخش برای تبیین بیشتر دستاوردها، آورده شده است. همچنین در این رساله به کشف لطائفی پرداخته شده که حروف جرّ در آیات قرآنی ایجاد نموده‌اند و نقش‌هایی که حرف جرّ موجود در آیات ایفا کرده‌اند، تبیین شده است تا به‌دلیلِ اصلی جایگزینی حروف به‌جایِ یکدیگر در قرآن کریم، پی برده شود؛ درنهایت، تشخیص حقیقت یا مجاز بودن معانی حروف جرّ و ارتباط این حروف با متعلّقات‌شان، ازجمله دستاوردهای این رساله بوده که با هدف فهم دقیق‌تر مفاهیم قرآنی انجام پذیرفته است.

۲) مطاعی در پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد خود تحت عنوان «آسیب‌شناسی تفاسیر ادبی قرآن کریم پیرامون حروف جرِّ من، إلی و فی» با راهنمایی محمّدنبی احمدی که در سال ۱۴۰۱ در دانشگاه رازی کرمانشاه از آن دفاع شد، به آسیب‌شناسی برخی از مهمترین تفاسیر ادبی قرآن کریم در موضع‌گیری‌های‌شان پیرامون حروف جرِّ «مِن»، «فی» و «إلی» پرداخت. یافته‌های حاصل از این تحقیق نشان داد که مفسران در پاره‌ای از موارد، موضع‌گیری‌های

مشابهی داشتند و گاهی مسائل را به دیگری ارجاع می‌دادند و البته در مواردی نیز به دو یا چند دسته تقسیم می‌شدند. همچنین دریافت گردید که برخی از این تفسیرها در برخی آیات، از روی موضوع گذشته و لطافت موجود در استعمال حرف جرّ در آن موضع را بیان نکرده‌اند؛ حال‌آنکه برخی دیگر به کاوش دقیق آن پرداختند.

۳) خلیفهٔ شوشتری و نوایی قمصر (۱۳۹۰) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی و بحث پیرامون آرای مختلف دربارهٔ حروف جرّ زائد در قرآن مجید (مطالعهٔ موردی ده جزء اول)» به بررسی آرای مختلف پیرامون حروف جرِّ زائده در قرآن، با تکیه بر ده جزء اول، پرداخته‌اند. نتایج حاصل از این پژوهش نشان داد که حروف جرِّ زائد، دو نقش کاربردی دارند؛ یکی لفظی و دیگری معنوی. همچنین بنابر یافته‌های این پژوهش، نقش کاربردی حروف جرّ زائد در ده جزء اول قرآن، همان نقش معنوی آنها، یعنی تأکید معنای کلِّ جمله است و نقش کاربردی حروف جرّ زائد، نه‌تنها در تأکید آیات، بلکه در درك مفاهیم و معانی آنها نیز مهم است.

٤) عبّاس‌زاده در مقاله‌ای تحت عنوان «کارکردهای زیباشناختی حذف حروف جارّه در قرآن کریم»، مباحثی پیرامون مسائل زیباشناختی حذف حروف جرّ ارائه داده که مهمترین یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که حذف حروف جارّه یک هنجارگریزی نحوی است و تأثیر آن از روساخت به ژرف‌ساخت نیز می‌رسد و همچنین حذف حرف جر، متن قرآن را به متنی باز و گسسته تبدیل نموده و درنتیجه فضایی باز برای تأمّل آگاهانهٔ خواننده فراهم آورده است.

۵) مسلم‌جوی و همکاران در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی توصیفی نقش حروف جر در تنوّع معنایی آیات قرآن کریم با تکیه بر رویکرد نظریهٔ طرح‌وارهٔ تصویری حرکتی لیکاف و جانسون»، درصدد پاسخگویی به این پرسش بودند که طرح‌واره‌های حرکتی حروف جرّ چگونه به روشن‌داشتِ معانی و بسط آنها در آیات قرآن کمك می‌کنند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که حرف جرّ از نظر ماهیّت، چند حالت دارد و معنای نهایی آن را موقعیّتی مشخّص می‌کند که حرف جرّ در آن به کار می‌رود. در طرح‌وارهٔ منبع- مسیر- هدف، حروف جرّ به‌طورِ گسترده در آیات قرآن برای نقشه‌برداری از حوزه‌های انتزاعی به کار رفته‌اند و در معنای مکانی- هندسی جهت‌گیری از مبدأ و مقصد، به کار می‌روند.

٦) شهبازی نیز در مقاله‌ای تحت عنوان «زیباشناسی حروف جارّه در آیات قرآن کریم از نگاه زمخشری» با تکیه بر روش توصیفی-تحلیلی، کوشیده است تا دیدگاه‌های بلاغی صاحب کشّاف از حروف جارّه را دسته‌بندی و مورد واکاوی قرار دهد. یافته‌های حاکی از این پژوهش، نشان می‌دهد که زمخشری زیبایی ادبی حروف جارّه را از دریچهٔ نظم و ترکیب

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

آیات می‌نگرد و در تحلیل جمال‌شناسی خود به مباحثی چون: «تعلّق»، «تنوّع دلالت» و «کارکرد بلاغی» عنایت ویژه دارد. وی با اسلوب خاص خود که مبتنی بر پرسش و پاسخ است، علّت‌های ادبی حروف را جویا می‌شود و سعی می‌کند معانی مختلف آن‌ها را باتوجه‌به فضای کلّی آیه و در همنشینی با واحدهای دیگر جمله بسنجد. همچنین نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که با تحلیل گفته‌ها و نکته‌سنجی‌های زمخشری در باب حروف جرّ، کارکردهای زیباشناختی این حروف از نگاه این مفسّر را می‌توان در سه بُعد «تصویرگرایی»، «تعدد معانی» و «مبالغه و تأکید» دسته‌بندی نمود.

پژوهش‌های مذکور، بخشی از پژوهش‌های مرتبط با موضوع حاضر بودند، امّا تاکنون پژوهشی که مستقیماً به بررسی نقش حروف جرّ در تحوّل مفهومی آیات قرآن بپردازد، صورت نگرفته و پژوهش حاضر، نخستین اقدامی است که در این زمینه صورت می‌گیرد.

۳. مبانی نظری پژوهش

۳-۱. حرف

حرف در لغت به معنای «طرف، جانب و کنار» است. برای مثال، وقتی گفته می‌شود «حرفُ السیف»؛ یعنی «لبهٔ شمشیر» یا وقتی گفته می‌شود «حرفُ السفینه» یا «حرفُ الجبل»، به‌ترتیب؛ یعنی «کنارهٔ کشتی» و «کنارهٔ کوه». این واژه، شش بار در قرآن کریم به کار رفته است. (ابن‌منظور، ۱۴۱۶: ۴۲/۹؛ فیروزآبادی، بی‌تا: ۱۷۰/۳؛ اصفهانی، ۱۴۱۲: ۲۲۸).

در مورد معنای حرف در اصطلاح نحویان، تعاریف بسیاری با اسلوب‌های مختلف ارائه شده است، اما سخنی که از بیشتر نحویان در شناخت حقیقت معانی حرفیّه شنیده می‌شود، نبودن علامات اسم و فعل، همراه با حرف است (ابن هشام، ۲۰۱۰، ج ۱: ۲۰). عبدالقاهر جرجانی نیز حرف را به «ما دَلَّ عَلَی مَعنَیً فِی غَیرِهِ» تعریف می‌کند. (جرجانی، ۱۴۱۲: ۳۸)؛ یعنی اینکه حرف، کلمه‌ای است که برخلاف اسم و فعل، در دلالت بر معنی، مستقلّ و قائم بنفسه نیست؛ بلکه برای تحقّق معنی، نیازمند غیر خود است و معنایش، به واسطهٔ کلمه‌ی دیگری نمود پیدا می‌کند. ابن منظور می‌گوید: «حرف» اداتی است ربط‌دهنده، و میان اسم و اسم و نیز میان فعل و فعل، و یا اسم و فعل، ایجاد رابطه می‌کند. (ابن منظور، ۱۴۱۶: ۹۳/۴)

۳-۲. حروف جرّ

واژهٔ جرّ که ریشهٔ آن «ج ر ر» است، در لغت به معنای «گرفتن» و «کشیدن» آمده است. مثلاً هنگامی که گفته می‌شود: «جَرَرتُ الحَبلَ»؛ یعنی «طناب را کشیدم». (ابن‌منظور،

۱۴۱۶: ۳۳۵/۹؛ فیروزآبادی، بی‌تا: ۹۰/۳) این ریشه، تنها یک بار در قرآن آمده است. در اصطلاح علم نحو، واژهٔ «جرّ» به‌معنای نقل یا وصل ماقبل جارّ به مابعدش از فعل یا شبه‌فعل است. به‌وسیلهٔ حرف جرّ، اسم به اسم و فعل به اسم متصل می‌گردد. (رمانی، بی‌تا: ۶۴) عبدالقاهر جرجانی در تعریف حروف جرّ می‌گوید: «حَرفُ الجرِّ ما وُضِعَ لِإفضَاءِ الفِعلِ أو مَعنَاهُ إلَى مَا يَلِيهِ نَحو: مَرَرتُ بِزَيدٍ و أنَا مَارٌّ بِزَيدٍ» (جرجانی، ۱۴۱۲: ۳۸)؛ یعنی «حرف جرّ، کلمه‌ای است که وضع شده است برای کشاندنِ فعل یا معنای فعل به کلمه‌ای که بعد از آن می‌آید؛ همانند: مررت بزید و أنا مارّ بزید». دانشمندانِ نحوی، این حروف را ازآن‌جهت که معنای افعال ماقبل را به کلمهٔ مابعد کشانده و سبب مجرورشدن آن می‌شوند، «حروف جارّه» یا «خافضه» می‌نامند. (ابن‌یعیش، ۲۰۰۱: ۴/ ۴۵۴) درموردِ تعداد حروف جرّ، اقوال متعدّی وجود دارد؛ گروه اندکی از نحویان تعداد حروف جرّ را هفده حرف دانسته‌اند و حروف «خَلا، حاشا و عَدا» را از ادوات استثناء دانسته و جزو حروف نمی‌دانند و برخی نیز همانند سیبویه، آن‌ها را ۳۳ حرف می‌دانند؛ بنابراین، واژگانی نظیر «لولا» که اگر همراه با ضمیر بیایند، جزء حروف جرّ می‌داند. (سیبویه، ۱۴۰۸: ۴۲۰) برخی نیز مانند ابن‌مالک، آن را ۲۰ حرف می‌دانند و البته قول مشهور نیز همین است؛ ایشان در بیان آن‌ها گفته است:

هَاکَ حُرُوفُ الجَرِّ وهِيَ مِن إلَى ... حَتَّى خَلَا حَاشَا عَدَا فِي عَن عَلَى
مُذ وَمُنذُ رُبَّ اللَّامُ كَي واوٌ تَـــاء ... وَالكَافُ وَالبَاءُ وَلَعَلَّ وَمَتَـــــى

(سیوطی، ۱۳۸۸: ۲۴۵)

۴. بحث و بررسی

با تأمل در تفاسیر ادبی و بلاغی قرآن کریم و دقت در نوشته‌های مفسرانی هم‌چون زمخشری، درمی‌یابیم که حروف جرّ در ایجاد ظرافت‌های ادبی و بلاغی جملات و نیز تحول مفهومی عبارات، نقشی اثرگذار و غیرقابل‌انکار دارند؛ به‌گونه‌ای که وجود این حروف در جملات، از یک حالت وابسته و کم‌اهمیت به یک بازیگر ادبی و بلاغی فعال تغییر پیدا می‌کند. با تأمل در مطالب و مثال‌هایی که ذکر می‌گردد، می‌توان نقش این حروف را در بسط و تعمیق معنا، بیان و توصیف حالت فاعل، تغییر اسلوب کلام، ایجاد طرح‌واره‌های زمانی و مکانی، تبیین معانی حقیقی و مجازی فعل و تأکید در کلام، مشاهده نمود.

۴-۱. بسط و تعمیق معنا

افعال، از حیث لزوم و تعدیه، به دو دستهٔ لازم، آنکه معنایش با فاعل تمام شده و نیاز به مفعولٌ‌به ندارد، همانند «حَسُنَ زیدٌ» و متعدّی، آنکه معنایش بدون

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

مفعولٌ‌به کامل نیست، همانند «ضَرَبَ زیدٌ عَمرواً»، تقسیم می‌شوند. افعال لازم به صورت‌های گوناگونی متعدّی می‌شوند که یکی از آن‌ها تعدیه به‌واسطهٔ حروف جرّ است؛ بنابراین، فعلی که خودش متعدّی باشد، نیازی به حرف جرّ ندارد؛ بااین‌حال، ما در قرآن کریم آیات متعدّدی را می‌یابیم که علی‌رغم متعدّی‌بودن، با حرف جرّ همراه شده‌اند. اکنون بررسی می‌کنیم تا ببینیم این حروف چه تحوّلی در مفهوم این آیات ایجاد کرده‌اند.

خداوند سبحان در قرآن، درموردِ حضرت زکریا که او را فرا می‌خواند و طلب فرزند می‌نماید، می‌فرماید: ﴿فَاستَجَبنا لَهُ وَ وَهَبنا لَهُ یحیی وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ...﴾ (انبیاء/۹۰)؛ یعنی «ما دعایش را برآورده ساختیم و یحیی را به او بخشیدیم و همسرش را برای او شایسته و اصلاح گرداندیم». بحث درخصوصِ این فراز از آیهٔ کریمه است: «وَأَصْلَحْنَا لَهُ زَوْجَهُ». بدین معنی که ما همسرش را برای او بایستهٔ زادوولد کردیم و او را برایش زن خوب و پارسایی نمودیم. در اینجا، چون اصلاح و بایستگی درموردِ یک نفر است و آن هم اختصاص همسر زکریا به وی است، فعل «أصلَحنا» صراحتاً مفعولِ خود را منصوب کرده و واسطه‌ای نیز میان آنها نیامده است. این درحالی‌است که در جایی دیگر از قرآن، فعل «أصلِح» با حرف جرّ «فی» همراه گشته و به‌واسطهٔ حرف جرّ معنای خود را به مفعولٌ‌به انتقال داده است. در قرآن کریم، آمده است که ﴿...وَأَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی...﴾ (احقاف/۱۵)؛ یعنی «و فرزندانم را صالح گردان و صلاح و نیکویی را در میان دودمانم تداوم بخش». در این آیهٔ کریمه، شاهد این ساختار هستیم که فعلِ متعدّی «أَصْلِحْ» به‌واسطهٔ حرف جرّ معنای خود را به مفعولٌ‌به انتقال داده است؛ این درحالی است که بنابر دانش نحو، افعال متعدّی مفعول خود را مستقیماً منصوب می‌کنند. ازجمله تفاوت‌های این دو آیه این است که اختصاصی که در آیهٔ قبل درخصوصِ همسر زکریا به وی بود در این آیه وجود ندارد. در این آیه سخن از یک نفر نیست، بلکه صحبت از جمع و حتی دودمانی است که در آینده می‌آیند. شاید از این روست که ذکر «فی» برای اشاره به جزئیات مفعولٌ‌بهی است که این بار یک نفر نیست، بلکه جمع کثیری است از نوادگان و آیندگان. بدیهی است که این دلیل نمی‌تواند تنها عامل ذکر و حذف «فی» در دو آیهٔ مذکور باشد و باید عوامل مهم دیگری که مستند به نظرات مفسران و ادیبان بزرگی همچون بیضاوی و زمخشری هستند، ذکر گردد تا مطلب مقبول نظر خوانندگان افتد. در زیر به شرح آراء و نظرات این بزرگان در این خصوص، می‌پردازیم.

تحوّل مفهومی: در این آیه، وجود حرف جرّ نقش ارزشمندی در تحوّل مفهومی دارد و مفهوم آیه را از یک دُعای سطحی و بدونِ تأکید به دعایی عمیق و دامنه‌دار تبدیل

می‌کند. در صورت عدم وجود حرف جرّ، معنای آیه چنین می‌بود: «پروردگارا! اولادم را صالح گردان!» لیکن با وجود حرف جرّ و لحاظِ نقش آن در تحوّل مفهومی، معنای آن چنین می‌شود: «پروردگارا! صلاح و درستی را در اولادم، نهادینه گردان؛ به‌صورتی‌که در آنان، رسوخ کند و تداوم یابد!» با تدبّر در این دو عبارت، درمی‌یابیم که حرف جرّ گسترهٔ صلاح را به کامل‌ترین حدِّ خود رسانده به‌صورتی‌که تمام جوارح و جوانحِ دودمان و تمامی جنبه‌ها را دربرگیرد. اگرچه، حسب کاوش نگارنده، با مراجعه به ترجمه‌های متعدّد قرآن کریم، کمتر ترجمه‌ای بود که این معنا را در خود تضمین کرده باشد، امّا در تفاسیر مختلف و به‌ویژه تفاسیر ادبی، به این امر اشاره شده است. برای مثال، بیضاوی در تفسیر «أنوارالتنزیل و أسرارالتأویل»، معنی عمق و شدت موجود در فی را با عبارات «ساریاً» و «راسخاً» به تصویر می‌کشد و می‌گوید: «وَ أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی أی اجعلْ لی الصلاحَ ساریَاً فی ذُرّیّتِی راسِخَاً فیهم»؛ یعنی عبارت «وَ أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی» بدین معنی است که صلاح و درستی را در نوادگانم جاری کن؛ به‌گونه‌ای که در آنان رسوخ کند و تداوم یابد. بیضاوی پس‌از آن، برای تأیید موضوع، به این بیت، استناد کرده و می‌گوید: «وَ نَحوه قولُهُ:

فَإِنْ تَعْتَذِرْ فِی المَحَلِّ مِنْ ذِی ضِرُوعِهَا
لَدَی المَحَلِّ یَجْرُحُ فِی عَراقِیبِهَا نَصْلِی.»

ترجمه: نظیر این‌گونه تعبیر، این شعر است که می‌گوید: «اگر به سبب خشکسالی از شیردادن به مهمانش عذر آورده و کوتاهی کند، قطعاً در لحظه، نیزه‌ام در عمق وجود و شاهرگ‌هایش فرو می‌رود.» (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۱۱۴/۵)

همچنین زمخشری در تفسیر کشاف و در مطلبی مشابه به آنچه بیضاوی گفته است، درخصوصِ تفسیر حرف جرّ «فی» می‌گوید: «فإنْ قلتَ: ما معنی فِی، فِی قولِه وَ أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی؟ قلتُ: معناهُ: أنْ یجعَلَ ذُرّیّتَهُ موقِعَاً للصَّلاحِ وَمَظَنَّةً لهُ کأنَّهُ قالَ: هَبْ لِیَ الصَّلاحَ فِی ذُرّیّتِی وَأَوْقِعْهُ فیهِمْ وَنَحوُهُ:

فَإِنْ تَعْتَذِرْ فِی المَحَلِّ مِنْ ذِی ضِرُوعِهَا
لَدَی المَحَلِّ یَجْرُحُ فِی عَراقِیبِهَا نَصْلِی

ترجمه: «اگر بگویی که معنیِ حرف جرِّ فی در عبارت "أَصْلِحْ لِی فِی ذُرِّیَّتِی" چیست؟ می‌گویم، معنایش چنین است که خداوند نوادگانش را محل و جایگاهی برای صلاح و درستی قرار دهد. انگار که می‌گوید، خداوندا! صلاح و درستی را بر نوادگانم ببخش و آن را در میان‌شان قرار بده. و همچنین است گفتهٔ شاعر آنجا که می‌گوید: "اگر به‌سببِ

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

خشکسالی از شیردادن به مهمانش عذر آورده و کوتاهی کند، قطعاً در لحظه، نیزه‌ام در عمق وجود و شاهرگ‌هایش فرو می‌رود."» (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۰۳/۴)

شایان ذکر است که کسانی از مفسران و مترجمان معاصر در تفسیر خود به این امر اشاره نموده و ترجمه را به صورتی که مطابق با تفسیر بیضاوی و زمخشری است آورده‌اند؛ از جملهٔ ایشان، مصطفی خرمدل است که در تفسیر نور، آیهٔ مذکور را این‌گونه ترجمه نموده است: «و فرزندانم را صالح گردان و صلاح و نیکویی را در میان دودمانم تداوم بخش.» (خرمدل، ۱۳۸۹: ۱۰۷۱) بدین‌گونه ترجمهٔ این آیه، به‌خوبی، نشان می‌دهد که اکتفا به ترجمه بدون مراجعه به تفاسیر در فهم قرآن کریم، بسیار ناکافی است. در مطلب بعدی، نمونه‌ای دیگر از همراهی حرف جرّ با افعال متعدی تحلیل می‌شود.

۲-۴. بیان حالت فاعل

برای همه، پذیرفته است که حرفی همانند «واوِ» حالیه می‌تواند به بیانِ حالت بپردازد؛ بنابراین، چنین ادّعایی درموردِ حروف جرّ، کمی دور از انتظار است. امّا با بررسی برخی از پژوهش‌های مفسّرین بلاغی کلاسیک (زمخشری، ۱۴۰۷: ۳۶/۴ و آلوسی، ۱۴۱۵: ۶۸/۱۲ و فخررازی، ۱۴۲۰: ۳۲۰/۲۶ و ابوحیان، ۱۴۲۰: ۹۲/۹) که در ادامه، اقوال برخی از آنان ذکر می‌شود، می‌توان برداشت نمود که یکی دیگر از تحوّلاتی که حرف جرّ در معیّت افعال متعدّی ایجاد می‌کند، این است که گاهی اوقات، حالت فاعلِ فعلِ متعدّی را بیان می‌کند؛ برای مثال، خداوند متعال در این آیه، می‌فرمایند: ﴿...لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى...﴾ (صافات/۸) و می‌دانیم که فعل «لا يَسَّمَّعُونَ» خودش متعدّی است و برای تعدیه، نیازی به حرف جرّ «إلی» ندارد. حسبِ کاوش نگارندگان در قرآن کریم، تنها یک بار فعل «يَسَّمَّعُونَ» آمده است و آن هم با حرف جرِّ «إلی» همراه است. درکل، ریشهٔ «س م ع» در قرآن کریم، در باب تفعیل، جز در آیهٔ ۸ سورهٔ صافات، در قالب هیچ صیغه‌ای، اعم از مفرد، مثنی، جمع، غائب، مخاطب، متکلّم، تذکیر، تأنیث، ماضی، مضارع، امر، نهی و نفی، وارد نشده است.

تحوّل مفهومی: در آیهٔ فوق، همراهی حرف جرّ با فعل متعدّی مذکور، نشان می‌دهد که شیاطین، علی‌رغم تلاش برای گوش فرادادن به وحی و سخن فرشتگان عالم بالا، اجازهٔ شنیدن آن اسرار را نداشتند و درنتیجه مفهوم آیه، به این صورت تحوّل می‌یابد که «شیاطین، با آنکه برای گوش فرادادن به آن اَسرار تلاش می‌کردند و طالب آن بودند، امّا نمی‌توانستند گوش فرا دهند.» و همان‌گونه که ملاحظه شد، در این آیه، حرف جرِّ «إلی» تنها به معنای حرفِ ربطِ «به» نیست و به بیان حالت نیز می‌پردازد؛ بنابراین، معنای «...لا يَسَّمَّعُونَ إِلَى الْمَلَإِ الْأَعْلَى...» بدون در نظر گرفتن نقش «إلی» در بیان حالت، این‌چنین بوده

که «شیاطین نمی‌توانستند به سخنان عالم بالا گوش فرا دهند» و در این ترجمه نقش حرف جرّ «إلی» در بیان حالت، لحاظ نشده است؛ بنابراین، حرف جرّ «إلی» در این آیه، این قید حالت را نیز می‌رساند که «با آنکه برای گوش فرادادن به آن اَسرار، تلاش می‌کردند و طالب آن بودند...». آلوسی در تفسیر خود، آورده است که «وَتعدیةُ الفعلِ بإلی لتضمُّنِهِ معنَی الإصغاءِ أیْ: لا یسمعونَ مصغِینَ إلی الملأِ الأعلی، وَالمرادُ نفیُ سماعِهِم معَ کونِهم مصغِینَ، وَفیهِ دلالةٌ علی مانعٍ عظیمٍ وَدهشةٍ تذهلُهُمْ عنِ الإدراكِ» (آلوسی، ۱۴۱۵: ۶۸/۱۲) (تعدیهٔ فعل با حرف جرّ «إلی»، معنیِ گوش‌فرادادن را در خود دارد؛ یعنی، با اینکه گوش فرا می‌دهند، امّا چیزی از عالم بالا نمی‌شنوند و مراد از آن، نفی سماع آنان است با اینکه گوش هم فرا می‌دهند و در آن دلالت وجود دارد بر وجود مانعی بزرگ و دهشتی که آنان را از شنیدن بازمی‌دارد.» عبارت «مصغِینَ إلی الملأِ الأعلی» در کلام آلوسی که برای تفسیر «إلی» آورده است، جملهٔ حالیه است. همچنین به عقیدهٔ برخی دیگر از مفسّرین بلاغی قرآن کریم، معنای مبالغه در نفی نیز از حرف جرّ «إلی» در این آیه، یافت می‌شود. بیضاوی در تفسیر خود آورده است: «وَتعدیَةُ السماعِ بإلی لِتضمُّنِهِ معنَی الإصغاءِ مبالغةً لنفیِهِ» (بیضاوی، ۱۴۱۸: ۶/۵) (متعدی ساختن فعلِ در این آیه به‌وسیلهٔ حرف جرّ «إلی»، بدین خاطر است که در چنین حالتی، معنی اصغاء [گوش فرا دادن] را نیز می‌رساند تا بدین صورت، در نفی سماع آنان، مبالغه صورت گیرد).

متأسفانه برخی از ترجمه‌های قرآن کریم، این مورد را در ترجمهٔ خود لحاظ نکرده‌اند؛ برای مثال، الهی قمشه‌ای در ترجمهٔ خود پیرامون این آیه آورده است: «تا شیاطین هیچ از وحی و سخنان فرشتگان عالم بالا نشنوند و از هرطرف به قهر رانده شوند.» و آیتی نیز آورده است: «تا سخن ساکنان عالم بالا را نشنوند و از هرسوی رانده شوند.» در این ترجمه‌ها، هیچ نشانه‌ای وجود ندارد که نشان دهد شیاطین برای شنیدن آن سخنان تلاش می‌کردند یا نه و تنها خبر از عدم اجازهٔ شنیدن آن سخنان به شیاطین است. البته در برخی از ترجمه‌ها، این تحوّل مفهومی به‌درستی نشان داده شده است؛ برای مثال، در ترجمهٔ انصاریان آمده است: «آنان نمی‌توانند به سخنان فرشتگان بسیار مکرم و شریف گوش فرا دهند، و [هرگاه به گوش دادن برخیزند] از هرسو [شهاب] به سوی‌شان پرتاب می‌شود.» استفاده از عبارات «نمی‌توانند» و «هرگاه به گوش دادن برخیزند»، به‌درستی، به تلاش شیاطین برای استماع آن سخنان اشاره می‌کند و این همان تحوّل مفهومی است که حرف جرّ در این آیه، صورت داده است.

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۳-۴. تغییر اسلوب کلام

بنابر یافته‌های بلاغت، هرکلامی دارای اسلوبی است و بنابراین، باید با درنظر گرفتن شرایط، هراسلوبی متناسب با مقتضای حال استفاده شود. حروف جرّ، گاهی چنان پُراهمّیّت می‌شوند که می‌توانند، به‌تنهایی، اسلوب کلام را به‌کلّی تغییر دهند و به‌این‌ترتیب، تحوّلی چشمگیر در مفهوم ایجاد کنند که اکنون این نظریه با نمونه‌ای از قرآن، موردِبررسی قرار می‌گیرد. در مقدّمه، بیان شد که افعال بنابر متون دستوری، معنای مستقل دارند، امّا معنای حروف جر وابسته به دیگر ارکان جمله است؛ ولی گاهی همین وابستگی، به حدّی در مفهوم جمله، تحوّل ایجاد می‌کند که معنای فعل را از استقلال خارج کرده و به خود وابسته می‌کند! برای مثال، خداوند متعال می‌فرمایند: ﴿...وَعَهِدْنَا إِلَى إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ...﴾ و حرف جرِّ «إلی»، همراه با فعلِ «عَهِدْنَا» آمده است.

تحوّل مفهومی: محقّقان (آلوسی، ۱۴۱۵: ۳۷۹/۱) بر این باور که فعل «عهد»، هرگاه با «إلی» متعدّی شود، اسلوب کلام را از حالت امرِ صرف خارج کرده و به معنای توصیه و سفارش مبدّل می‌گرداند؛ بنابراین، بدون درنظر گرفتن نقش این حرف، معنای آیه چنین است: «به ابراهیم و اسماعیل، دستور دادیم که...»، امّا پس از اضافه شدن «إلی»، معنی آیه چنین می‌شود: «به ابراهیم و اسماعیل، سفارش نمودیم که...» و در حالت دوم، اسلوب کلام به کلّی تغییر داده شده و حفظ احترام و جایگاه مخاطب در این ساختار، بارزتر از ساختار اول است.

۴-۴. ایجاد طرح‌واره‌های زمانی و مکانی

با نگاهی دقیق‌تر به حروف جرّ و کشف نقش‌های دیگر آن در جمله، می‌توان گفت که این حروف در برخی مواقع، علی‌رغم اینکه از قیود و الفاظ زمانی و مکانی نیستند، امّا دربرگیرندهٔ مفهوم زمان و مکان هستند و یک طرح‌وارهٔ زمانی یا مکانی در جمله ایجاد می‌کنند. برای مثال، خداوند متعال می‌فرمایند: ﴿...وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً...﴾ (حج/۵) و در جایی دیگر می‌فرمایند: ﴿...وَمِنْكُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلى أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً...﴾ (نحل/۷۰) با دقّت در این دو آیه، می‌بینیم که تنها وجهِ تفاوت ساختاری آن‌ها، وجود حرف جرِّ «مِن» در سورهٔ حج و حذف آن در سورهٔ نحل است.

تحوّل مفهومی: حرف جرِّ «من» در سورهٔ مبارکهٔ حج، مفید معنی ابتداء غایت است؛ بنابراین عبارت ﴿...لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ...﴾ این مفهوم را می‌رساند که عدمِ علم، موصول است به علم، بدون هیچ فاصله‌ای؛ یعنی، بلافاصله پس از علم، عدم علم خواهد بود؛ بنابراین، در آیهٔ ۷۰ از سورهٔ نحل، عبارت ﴿...لِكَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ...﴾، چون حاوی حرف جرّی که مفید

ابتداء غایت باشد نیست، پس احتمال دارد عدم علم، مانند آیهٔ سورهٔ حج، بلافاصله بعداز علم صورت گیرد و احتمال دارد که چنین امری، بعداز مدتی اتفاق بیفتد و میان علم و عدم علم، فاصله وجود داشته باشد. البته برخی از پژوهشگران نیز تفاوت رسم‌الخطِ «لِکَیْلا» و «لِکَیْ لا» را با وجود و عدم فاصله میان علم و عدم علم مرتبط دانسته‌اند. (سامرایی، ۲۰۰۸: ۱۶۷ و مطاعی، ۱۵۵-۱۵۷) به عبارتی دیگر، طرح‌واره‌های زمانی در این دو سوره که به‌وسیلهٔ حذف و ذکر حرف جرّ ایجاد شده‌اند را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

﴿...لِکَیْ لا یَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ...﴾ (نحل/۷۰)

شکل (۱) وقوع فعل، بدون وقفهٔ زمانی

﴿...لِکَیْلا یَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ...﴾ (حج/۵)

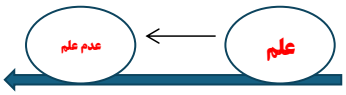

شکل (۲) ایجاد وقفهٔ زمانی به‌وسیلهٔ حرف جر

و امّا درمورد ایجاد طرح‌واره‌های مکانی، می‌توان به این مورد اشاره کرد که خداوند متعال در آیهٔ ۵ سورهٔ فصّلت فرموده است: ﴿...وَمِنْ بَیْنِنا وَبَیْنِكَ حِجابٌ...﴾؛ درحالی‌که علی‌الظاهر، اگر حرف جرِّ «من» نیز وجود نداشت، باز معنی را می‌رساند.

تحوّل مفهومی: وجود حرف جرِّ «من» در این آیه، تحوّلی زیبا را ایجاد کرده و زمینه را برای یک طرح‌وارهٔ مکانی، فراهم نموده است؛ بنابر تحقیقات بلاغیّون و در رأس آن‌ها، زمخشری (زمخشری، ۱۴۰۷: ۱۸۵/۴)، اگر «مِن» در این آیه نبود، معنی چنین می‌شد که فقط حجاب و پرده‌ای میان دو طرف وجود داشت، بدون مشخّص‌کردن اندازه و گسترهٔ آن، امّا با اضافه نمودن «مِن»، معنای جمله تقویت و متحوّل شده و چنین می‌شود که حجابی از من و تو آغاز گشته و سراسر فاصله را دربرگرفته است و بنابراین، گسترهٔ این حجاب مشخص شده و پیداست. طرح‌وارهٔ مکانی ایجادشده به‌وسیلهٔ حرف جرّ را می‌توان به صورت زیر نشان داد:

بدن ذکر «مِن» به صورت:
﴿وَبَینَنَا وَبَینَکَ حِجَابٌ﴾

شکل (۳) طرح‌وارهٔ مکانی بدون حرف جرّ

﴿...وَمِنْ بَیْنِنا وَبَیْنِكَ حِجابٌ...﴾
(حج/۵)

شکل (۴) طرح‌وارهٔ مکانی با حرف جرّ

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

۵-۴. تبیین معانی حقیقی و مجازی فعل

برای برخی از مصطلحاتِ مشترک معنوی، نمی‌توان دقیقاً یک معنای واحد و همه‌گیر ارائه داد. برای مثال، واژهٔ «هدایت» اصطلاحی است که هم به معنای: «اَرَائَةَ اَلطَّرِيقِ اَلْمُوصِلُ إِلَيَّ اَلْمَطْلُوبُ» و هم به معنای «اَلدَّلاَلَةُ اَلْمُوصِلَةُ» آمده است و فرق بین این دو معنی این است که معنای دوم مستلزم وصولِ طالب به مطلوب است، امّا این الزام، در معنای اول وجود ندارد و ممکن است به‌واسطهٔ راهنماییِ شخصِ هادی، طالب به مطلوب نرسد. (یزدی، بی‌تا: ۸) حروف جرّ در برخی مواقع، می‌توانند تعیین‌کنندهٔ معنای مدِّنظرِ این الفاظ در جملات باشند؛ برای مثال، خداوند متعال می‌فرمایند: ﴿قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ ۚ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ ۗ أَفَمَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ أَحَقُّ أَنْ يُتَّبَعَ أَمَّنْ لَا يَهِدِّي إِلَّا أَنْ يُهْدَىٰ ۖ فَمَا لَكُمْ كَيْفَ تَحْكُمُونَ﴾ (یونس/۳۵) (بگو: آیا هیچ‌یک از بتان و خدایان شما مشرکان (کسی را) به راه حق هدایت تواند کرد؟ بگو: تنها خداست که به راه حق هدایت می‌کند، آیا آنکه به راه حق رهبری می‌کند سزاوارتر به پیروی است یا آنکه خود هدایت نیابد؛ مگر آنکه هدایتش کنند؟ پس شما مشرکان را چه شده، چگونه قضاوت می‌کنید؟» و همانگونه که ملاحظه گردید، لفظ هدایت، هم با «إلی» و هم با «لِ» همراه شده است.

تحوّل مفهومی: با تکیه بر تفاسیر، سیاق آیات و قرائن موجود، می‌توان گفت که همراهی هدایت با «إلی» در این آیه، ناظر به معنای اول هدایت، یعنی «اَرَائَةَ اَلطَّرِيقِ اَلْمُوصِلُ إِلَيَّ اَلْمَطْلُوبُ» و همراهی این اصطلاح با «لِ»،اشاره به معنای دوم، یعنی «اَلدَّلاَلَةُ اَلْمُوصِلَةُ» دارد؛ به‌عبارتی بهتر، مرجع این دو حرف، یعنی «إلی» و «لِ»، یکی نیست و مرجع «إلی» خداوند و «لِ» غیرخداوند است و طبیعتاً میان اِسناد به خداوند و غیرخداوند اختلاف مفهومی وجود دارد؛ بنابراین، مفهوم آیه چنین است که معبودانِ باطل، حتی توانایی راهنمایی به سوی حق و حقیقت را هم ندارند، چه برسد به اینکه آنان را به حقیقت برسانند، امّا خداوند باری‌تعالی، نه‌تنها می‌تواند بندگانش را به سوی حق و حقیقت راهنمایی کند، بلکه می‌تواند آنان را مستقیماً و حتی بدون هیچ سببی، به آن برساند. همچنین در تفاوت تعبیر بین «للحق» و «إلی الحق» آورده‌اند که «إلی» برای هدف و انگیزهٔ کار، ولی «لام» برای نهایت کار استفاده می‌شود. ازآنجاکه خداوند است که هرکه را بخواهد به حق راهنمایی می‌کند و این راهنمایی بر دو گونه است؛ پس با دو تعبیر آورده شده است: اول، هدایت به سوی حق به‌وسیلهٔ اسباب و بیّنات. دوم، رساندن توسط خود راهنما بدون وسایل؛ بنابراین، (يَهْدِي لِلْحَقِّ) که با لام متعدّی شده، از مختصات خداوند است که نهایت بازگشتن به اوست. برخلافِ (يُهْدِي إِلَيَّ اَلْحَقَّ) که عمومیّت دارد؛ بدین‌معنا که معصومان و اولیای الهی نیز می‌توانند به سوی حق رهنمون سازند. (صادقی تهرانی، ۱۳۶۵: ۱۴/۷۸-۷۹)

برخی دیگر از این مصطلحات هستند که نمی‌توان مصادیق آن را در یک مجموعه گرد هم آورد و نسبت به هرطیفی، معنای خاصی دارند؛ برای مثال، واژهٔ «ایمان» را به گونه‌های متعدّدی از حیث لغت و اصطلاح تعریف کرده‌اند، امّا قطع به یقین، نمی‌توان بار معنایی عبارتِ «من به مهارت این استاد، ایمان دارم» را با همان بار معنایی در جملهٔ «من به خداوند ایمان دارم» یکی دانست. در قرآن کریم، لفظ إیمان گاهی با حرف جر «لِ» استعمال شده است؛ برای مثال:

• ﴿قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ ۖ فَلَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ فِي جُذُوعِ النَّخْلِ وَلَتَعْلَمُنَّ أَيُّنَا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَىٰ﴾ (طه/۷۱) (فرعون گفت: شما چرا پیش‌ازآنکه من اجازه دهم به موسی ایمان آوردید؟ معلوم است که او در سحر معلم شما بوده؛ باری من شما را دست و پا، برخلافِ یکدیگر، می‌برم و بر تنهٔ نخل‌های خرما به دار می‌آویزم و خواهید دانست که عذاب (من و موسی) کدام سخت‌تر و پاینده‌تر است).

• ﴿قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ ۖ إِنَّهُ لَكَبِيرُكُمُ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ۚ لَأُقَطِّعَنَّ أَيْدِيَكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ مِنْ خِلَافٍ وَلَأُصَلِّبَنَّكُمْ أَجْمَعِينَ﴾ (شعراء/۴۹) (فرعون به ساحران گفت: چرا بی‌اجازهٔ من ایمان به موسی آوردید؟ همانا معلوم است که این استاد بزرگ شماست که شما را ساحری آموخته! پس به‌زودی کیفر خود را خواهید دید، دست و پای شما را به اختلاف (دو طرف چپ و راست) قطع می‌کنم؛ آن‌گاه همه را به دار می‌کشم).

• ﴿وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّىٰ نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ﴾ (بقره/۵۵) و (یاد آرید) وقتی که گفتید: ای موسی، ما به تو ایمان نمی‌آوریم تا آنکه خدا را آشکار ببینیم، پس صاعقه سوزان بر شما فرود آمد و آن را مشاهده می‌کردید).

• و آیاتی دیگر نظیر (توبه/۹۴ و ۶۱) و (إسراء/۹۳)

اما در جاهای دیگری، با حرف جرّ «باء» همراه شده است؛ برای مثال:

• ﴿قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَآءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّىٰ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحْدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَأَسْتَغْفِرَنَّ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ ۖ رَبَّنَا عَلَيْكَ تَوَكَّلْنَا وَإِلَيْكَ أَنَبْنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ﴾ (ممتحنه/۴) (برای شما مؤمنان بسیار پسندیده و نیکوست که به ابراهیم و اصحابش اقتدا کنید که آنها به قوم (مشرک) خود گفتند: ما از شما و بت‌های شما که به‌جایِ خدا می‌پرستید، به‌کلی بیزاریم؛ ما مخالف و منکر شماییم و همیشه میان ما و شما کینه و دشمنی خواهد بود تا وقتی که تنها به خدای یگانه ایمان آرید؛ الّا آنکه ابراهیم

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

به پدر (یعنی عموی) خود گفت: (اگر ایمان آری) من برای تو از خدا آمرزش می‌طلبم (که از شرک و عصیان گذشته تو درگذرد) و (هرگاه ایمان نیاوری) دیگر من بر نجات تو از (قهر و غضب) خدا هیچ کاری نتوانم کرد؛ بارالها، ما بر تو توکل کردیم و رو به درگاه تو آوردیم و بازگشت تمام خلق به سوی توست).

- ﴿قَالَ فِرْعَوْنُ آمَنْتُمْ بِهِ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّ هَذَا لَمَكْرٌ مَكَرْتُمُوهُ فِي الْمَدِينَةِ لِتُخْرِجُوا مِنْهَا أَهْلَهَا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ﴾ (اعراف/۱۲۳) (فرعون گفت: چگونه پیش‌از دستور و اجازهٔ من به او ایمان آوردید؟ همانا این مکری است که در این شهر اندیشیده‌اید که مردم این شهر را از آن بیرون کنید؛ پس به‌زودی خواهید دانست!»
- ﴿فَأُلْقِيَ السَّحَرَةُ سُجَّدًا قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ هَارُونَ وَمُوسَىٰ﴾ (طه/۷۰) (پس همهٔ ساحران به سجده افتاده و گفتند: ما به خدای موسی و هارون ایمان آوردیم).
- ﴿قَالُوا آمَنَّا بِرَبِّ الْعَالَمِينَ﴾ (شعراء/۴۷) (گفتند: ما به خدای عالمیان ایمان آوردیم).
- و جاهای دیگری نظیر (توبه/۶۱)

تحوّل مفهومی: در آیاتی که ایمان با حرف جرّ «لِ» همراه شده است، برای غیرخداست و به‌معنای اعتماد کردن بوده و به‌عبارتی دیگر، معنای لغوی آن مدّنظر است، امّا در آیاتی که این واژه با حرف جرّ «باء» همراه شده است، منظور از آن، ایمان به خداست و معنای اصطلاحی ایمان که در کتاب‌های کلامی ذکر شده را مدّنظر دارد؛ بنابراین، می‌توان یک قاعدهٔ کلّی را در نظر گرفت و گفت: «هرگاه ایمان به‌وسیلهٔ لام تعدیه شد، منظور از آن، غیرخدا بوده و درصورتی‌که این واژه با حرف جرّ «باء» تعدیه شود، مختصّ ایمان به خداست.» (سامرایی، ۲۰۰۸: ۱۱۵-۱۱۶) در آیهٔ ۶۱ از سورهٔ مبارکهٔ توبه، واژهٔ «أمن»، با حرف جرّ همراه شده و دو معنای متفاوت به خود گرفته است. خداوند متعال می‌فرمایند: ﴿وَمِنْهُمُ الَّذِينَ يُؤْذُونَ النَّبِيَّ وَيَقُولُونَ هُوَ أُذُنٌ قُلْ أُذُنُ خَيْرٍ لَكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَيُؤْمِنُ لِلْمُؤْمِنِينَ وَرَحْمَةٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا﴾ (توبه/۶۱) (از میان ایشان کسانی هستند که پیامبر را آزار می‌دهند و می‌گویند او شخصی زودباور است و نسبت به سخن این و آن سراپا گوش است. بگو او در جهت مصلحت شما، سراپا، گوش خوبی برای شماست. به خدا ایمان دارد و به سخن مؤمنان اعتماد نموده و آن را باور می‌کند. و او رحمتی است برای کسانی از شما که ایمان آورده‌اند.) مطلب قابل ذکر آنست که موضوع آیه، سخن از ایمان پیامبر(ص) به الله و مؤمنین است. ایمان به الله، با باء جرّ آمده که به‌معنایِ لغوی ایمان است و ایمان به مؤمنین با لام جرّ آمده که به‌معنایِ اصطلاحیِ ایمان است؛ یعنی پیامبر(ص) به خداوند ایمان و به مؤمنین اعتماد دارد و به منافقین اعتماد ندارد؛ به عبارت دیگر، ایشان به اقتضای رسالت رهبری، برای منافقین «اذن خیر» و شنوندهٔ خوبی است؛ ولی به مؤمنین اعتماد داشته و آنان را تصدیق می‌کند.

۶-۴. تأکید در کلام

یکی دیگر از تحوّلاتی که با حروف جرّ در جملات می‌تواند ایجاد شود، تبدیل یک جملهٔ خبری ساده، به خبری مؤکّد است؛ برای مثال، خداوند متعال می‌فرمایند: ﴿يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ﴾ (نساء/۲۶) و در آیهٔ بعدی می‌فرمایند: ﴿وَاللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَيُرِيدُ الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الشَّهَوَاتِ أَنْ تَمِيلُوا مَيْلًا عَظِيمًا﴾ (نساء/۲۷) و همانگونه که ملاحظه گردید، فعل «إرادة»، در آیهٔ ۲۶، با حرف جرّ «لِ» و در آیهٔ بعدی، با «أن» مصدریه همراه شده است.

تحوّل مفهومی: همراهی فعل «إرادة» با حرف جرّ، مفید معنای مبالغه و تأکید است (سامرایی، ۲۰۰۸: ۶۶) و ازآنجاکه در آیهٔ ۲۶، از اموری بسیار مهم، به‌صورت یک‌جا، خبر می‌دهد، نظیر بیانِ آنچه که خداوند می‌خواهد، هدایت خلق و توبه؛ بنابراین، نیازمند تأکید است و حرف جرّ، این تأکید و مبالغه را رسانده است، امّا در آیهٔ بعدی، تنها سخن از این است که خداوند، به‌دنبالِ توبهٔ شماست، امّا شهوت‌پرستان، خلاف این را می‌خواهند و این مطلب در آیهٔ قبلی نیز وجود داشت؛ بنابراین، همانند آیهٔ اول، نیاز به تأکید ندارد و به‌جایِ همراهی با «لِ»، با «أن» مصدریه همراه شده است. باتوجّه به مطالب مذکور، نتیجه چنین است که عبارت «يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ» یک جملهٔ خبری ساده است؛ امّا حرف جرّ در عبارت «يُرِيدُ اللَّهُ لِيَتُوبَ عَلَيْكُمْ»، این جمله را به خبری مؤکّد تبدیل کرده است.

۵. نتایج و پیشنهادها

مهم‌ترین نتایج حاصل از پژوهش حاضر، به‌اختصار، بدین شرح است:

اگرچه حروف جرّ جزء ارکان اصلی کلام محسوب نشده و به تعبیر نحویان، باعنوانِ رابطی در بین اسم و فعل ایفای نقش می‌کنند و دارای استقلال مفهومی نبوده و برای کسب معنی، نیازمند اسم و فعل هستند، امّا پژوهش حاضر نشان داد که این حروف نقشی بسیار فراتر از این دارند و حتی در مواقعی، نه‌تنها اسم و فعل، بلکه تمام ساختمان جمله به حرف جرّ بستگی داشته و این حروف می‌توانند، به‌تنهایی، تمام ساختمان جمله و اسلوب را دستخوش تغییر قرار دهند. یافته‌ها حاکی از آن است که ساختار عبارات در افادهٔ مفهوم خود، به این حروف نیاز دارند و شناخت این حروف نقش گسترده‌ای در تحوّل مفهومی آنها دارد؛ همچنین با تأمل در آیات و بررسی تطبیقی تفاسیر و ترجمه‌های آنها، مشخص شد که بی‌توجهی به نقش تأثیرگذار حروف جرّ در تحول مفهومی آیات، موجب نارسایی معنایی در ترجمه و تفسیر آنها می‌شود.

حروف جرّ، به صورت‌های متفاوتی، در تحوّل مفهومی آیات قرآن کریم، ایفای نقش

سال دهم
شمارهٔ دوم
پیاپی: ۱۹
پاییز و زمستان
۱۴۰۵

کرده‌اند که موارد به‌دست‌آمده در این پژوهش، به‌اختصار، بدین شرح است:

- بسط و تعمیق معنا
- بیان حالت فاعل
- تغییر اسلوب کلام
- ایجاد طرح‌واره‌های زمانی و مکانی
- تبیین معانی حقیقی و مجازی فعل
- تأکید در کلام

در این پژوهش، برای برخی از حروف جرّ، با تکیه بر آیاتی از قرآن کریم، نقش‌هایی ذکر شد و دریافت گردید که این حروف نقش مهمّی در تحوّل مفهومی آیات و عبارات دارند. بررسی پیرامون استخراج دیگر نقش‌ها و همچنین تفحّص پیرامون این پرسش که آیا موارد مذکور در این جستار مختص به همان آیات هستند یا می‌توان در قرآن، نمونه‌های دیگری برای آن یافت و تبدیل به یک قانون کلّی نمود (که نیاز به بررسی کامل قرآن دارد)، می‌تواند موضوعات مهمّی در تکمیل و ادامهٔ پژوهش حاضر باشد.

منابع

قرآن کریم

آلوسی، محمود بن عبدالله (۱۴۱۵). «***روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم و السبع المثانی***»، ط۱. بیروت: دارالکتب العلمیة.

ابن‌منظور، ابوالفضل محمد (۱۴۱۶). «***لسان العرب***»، ط۱. بیروت: دار إحیاء التراث العربی.

ابن‌ندیم، محمد بن إسحاق (۱۴۱۷). «***الفهرست***». تصحیح رمضان ابراهیم، ط۲. بیروت: دارالمعرفة.

ابن‌هشام أنصاری، جمال الدین. (۲۰۱۰) ***أوضح المسالک إلی ألفیة ابن مالک***. ط۱، دمشق: دارالفکر.

ابن‌یعیش، موفق الدین (۲۰۰۱). «؟»، ط۱. بیروت: دارالفکر.

ابوحیان، محمد بن یوسف (۱۴۲۰). «***البحر المحیط فی التفسیر***»، تصحیح صدقی محمد جمیل، ط۱. بیروت: دارالفکر.

اصغری، بهنوش (۱۳۸۸). «***حروف جرّ در قرآن کریم با رویکرد نحوی-بلاغی***». رسالهٔ دکتری، استاد راهنما: محمّد فاضلی. تهران: دانشگاه تربیت مدرّس.

بیضاوی، عبدالله بن عمر (۱۴۱۸). «***أنوار التنزیل و أسرار التأویل (تفسیر البیضاوی)***»، ترجمهٔ محمد بن‌عبدالرحمن مرعشی، ط۱. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

جرجانی، علی بن محمد (۱۴۱۲). «***التعریفات***»، ط۱. تهران: ناصرخسرو.

خرم دل، مصطفی (۱۳۸۹). «***تفسیر نور***»، چاپ هشتم. تهران، نشر احسان.

خلیفه شوشتری، محمد ابراهیم و لیلا نوابی قمصر (۱۳۹۰). «بررسی و بحث پیرامون آرای مختلف در مورد حروف جر زائد در قرآن مجید»، ***مجلهٔ انجمن ایرانی زبان و ادبیات عربی***، ش۲۱. صص ۶۱-۸۰.

راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۱۲). «***المفردات فی غریب القرآن***»، ترجمهٔ صفوان عدنان داوودی، ط۱. بیروت: دارالشامیة.

رمّانی، علی بن‌عیسی (بی‌تا) «***معانی الحروف***». تحقیق: عرفان بن‌سلیم. بیروت: المکتبة العصریة

زمخشری، محمود بن عمر (۱۴۰۷). «***الکشاف عن حقایق غوامض التنزیل وعیون الأقاویل فی وجوه التأویل***»، ط۲. بیروت: دارالکتب‌العربی.

سامرایی، فاضل صالح (۲۰۰۸). «***الأسئلة البیانیة فی القرآن الکریم***»، ط۱. قاهره: مکتبة التابعین.

سیبویه، عمرو بن‌عثمان (۱۴۰۸). «***الکتاب***». تحقیقِ عبدالسلام محمد هارون، ط۱. قاهره: خانجی.

سیوطی، عبد الرحمن بن ابی بکر (۱۳۸۸). «***البهجة المرضیة علی الفیة ابن مالك***»، ترجمهٔ مصطفی حسینی دشتی، ط۱۹. قم: اسماعیلیان.

شهبازی، اصغر (۱۳۹۸). «زیباشناسی حروف جارّه در آیات قرآن کریم از نگاه زمخشری»، ***پژوهشنامهٔ معارف قرآنی***. شمارهٔ ۳۷. صص ۴۹-۷۵.

صادقی تهرانی، محمّد (۱۳۶۵). «***الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن***»، ج۱۴. قم: انتشارات فرهنگ اسلامی.

عباس‌زاده، حمید (۱۳۹۰). «کارکردهای زیباشناختی حذف حروف جاره در قرآن کریم»، ***آموزه‌های قرآنی***، ش۱۳. صص ۸۹-۱۰۹.

فخررازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰). «***التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب)***»، ط۳. بیروت: دار احیاء التراث العربی.

فیروزآبادی، محمد بن‌یعقوب (بی‌تا). «***قاموس المحیط***». بیروت: دارالکتب العلمیة.

قاری، صدیق احمد (۱۳۹۰). «***التسهیل السامی فی حل شرح الجامی***»، ترجمهٔ غلام محمّد شرافتمند، چ اول. تربت جام: شیخ الإسلام احمد جام.

مسلم‌جوی، مریم و محمّد حسن معصومی و محمّد جنّتی‌فر (۱۴۰۱). "بررسی توصیفی نقش حروف جر در تنوّع معنایی آیات قرآن کریم با تکیه بر رویکرد نظریهٔ طرحوارهٔ تصویری حرکتی لیکاف و جانسون"، ***مجلهٔ ذهن***، دور ۲۳، شماره ۱۹. صص ۱۷۱-۲۰۱.

مطاعی، محمّد علی (۱۴۰۱). «***آسیب‌شناسی تفاسیر ادبی قرآن کریم پیرامون حرف جر «من»، «فی» و «إلی»***». استاد راهنما: محمّدعلی احمدی. پایان‌نامهٔ کارشناسی ارشد. کرمانشاه: دانشگاه رازی.

یزدی، عبدالله (بی‌تا). «***الحاشیة علی تهذیب المنطق للتفتازانی***». قم: مؤسسة النشر الإسلامی.

References

Holy Quran

Alousi, Mahmoud bin Abdullah. (1415) Ruh al-Ma'ani in Tafsir al-Qur'an al-Azeem and Al-Saba al-Mathani. I.1, Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya

Ibn Manzoor, Abulfazl Muhammad (1416) Lasan al-Arab. I.1, Beirut: Dar Ehiya al-Trath al-Arabi

Ibn Nadim, Muhammad Ibn Ishaq. (1417) Index. Ebrahim, Ramadan, vol. 2, Beirut: Daral-e-Marefa

Ibnhisham Ansari, Jamaluddin. (2010) Uzha al-Masalek by Alfiya Ibn Malik. I.1, Damascus: Dar al-Fikr.

Ibn Yaish, Mowaquddin. (2001). I.1, Beirut: Dar al-Fekr

Abuhian, Muhammad bin Yusuf. (1420) Al-Bahr al-Muhait fi al-Tafsir. Jamil, Sedqi Mohammad, Volume 1, Beirut: Dar al-Fekr

Asghari, Behnoosh (2008) Vowels in the Holy Quran with syntactic-rhetorical approach. Doctoral dissertation. Supervisor: Mohammad Fazli. Tehran: Tarbiat Madras University.

Beidawi, Abdullah bin Omar. (1418). Marashi, Muhammad bin Abd al-Rahman, vol. 1, Beirut: Dar Ihya al-Trath al-Arabi

Jurjani, Ali bin Muhammad. (1412) Definitions. 1, Tehran: Nasser Khosro

Khalifa Shushtri, Mohammad Ebrahim and Nawabi Qomsar, Leila (2013) "Examination and discussion about the different opinions about the redundant pronouns in the Holy Qur'an". Journal of the Iranian Language and Arabic Literature Association. 21. pp. 61-80.

Raghab Esfahani, Hossein bin Mohammad. (1412) Al-Mufardat fi Gharib al-Qur'an. Davoudi, Safvan Adnan. 1, Beirut: Dar al-Shamiya

Rammani, Ali bin Eisa (Beta) The meanings of letters. Research: Irfan Bensalem. Beirut: Al-Maktaba al-Asriyah

Zamakhshari, Mahmoud bin Omar. (1407). i2. Beirut: Darul Kitab al-Arabi.

Samraei, Fadel Saleh (2008) Al-Bayaniyyah questions in Al-Qur'an al-Karim. 1, Cairo: Maktaba al-Taabiin

Siboyeh, Amr bin Othman (1408) Al-Kitab. Researcher: Abdul Salam Mohammad Haroun. 1, Cairo: Khanji

Siyuti, Abd al-Rahman bin Abi Bakr. (1388) Al-Bahja Al-Mardiya Ali Alfiyyah Ibn Malik. Hosseini Dashti, Mustafa. i19. Qom: Ismailian

Shahbazi, Asghar. (2018) Aesthetics of jarrah letters in the verses of the Holy Quran from Zamakhshari's point of view. Research journal of Quranic studies. No. 37. pp. 49-75

Sadeghi Tehrani, Mohammad (1365) Al-Furqan fi Tafsir al-Qur'an with the Qur'an. C14. Qom: Islamic Culture Publications.

Abbaszadeh, Hamid (1390) "Aesthetic Functions of Eliminating Jarah Letters in the Holy Quran". Quranic teachings. 13. pp. 89-109.

Fakhrazi, Muhammad bin Omar (1420) Al-Tafsir al-Kabir (Mufatih al-Gheeb). I.3, Beirut: Dar Rehaya al-Trath al-Arabi

Firouzabadi, Muhammad Bin Yaqub (Beta) Al-Muhait Dictionary. Beirut: Dar al-Kitab al-Alamiya

Qari, Sediq Ahmad. (1390) Al-Tashil al-Sami fi solution of Sharh al-Jami. Translator: Shorafmand, Gholam Mohammad. First, Torbat Jam: Shaykh al-Islam Ahmad Jam.

Muslimjoy, Maryam; Masoumi, Mohammad Hassan; Jannatifar, Mohammad (1401) Descriptive study of the role of vowels in the semantic diversity of the verses of the Holy Quran

based on the approach of Likaf and Johnson's motion pictorial schema theory. Qom: Mind magazine, round 23, number 91. pp. 171-201.

Moatai, Muhammad Ali (1401) Pathology of the literary interpretations of the Holy Qur'an about the vowels "Man", "Fi" and "Eli". Supervisor: Ahmadi, Mohammad Ali. Master's thesis, Kermanshah: Razi University

Yazdi, Abdullah (Beta) al-Hashiya Ali Tahdhib al-Muntiq for Taftazani. Qom: Al-Nashar al-Islami Publishing House